

آینه پژوهش

سال سی و هفتم، شماره سوم
مرداد و شهریور ۱۴۰۵
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب شناسی و
اطلاع رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۹

۲۱۹

دوماهنامه
آینه پژوهش

سال سی و هفتم، شماره سوم
مرداد و شهریور ۱۴۰۵

سیدعلی میرافضلی | والتر برونو هنینگ / سید احمد رضا قائم مقامی | امید حسینی نژاد | مجید جلیسه
حبیب الرحمن شروانی / شیوا امیرهدایی | آریا طبیب زاده | رقیه فراهانی | کمال الدین دعایی | میلاد بیگدلو
حیدر عیوضی | علی راد | اصغر ارشاد سربابی | منوچهر فروزنده فرد | محمّد جوکار باصری | مهدی مهریزی
محمد هادی توکلی | رضا استادی | سیدعلی کاشفی خوانساری | سعید مهدوی فر | جویا جهاًنبخش
فرهاد طاهری | رسول جعفریان

فهرست شاعران سفینه رباعیات استانبول: دستنویس شماره ۱۲۰۳ کتابخانه دانشگاه استانبول
| دو خطا در روایات عربی در باب مانویّت | خراسانیات (۹): تحفه ای گرانقدر از میراث گمشده صاحب بن
عباد در نیشابور قرن چهارم قمری | چاپ نوشت (۲۴): رسانه چاپ و بازآرایی منازعات فرقه ای در شبه قاره
هند؛ مطالعه موردی تحفه اثناعشریه، صوارم الالهیات و حسام الإسلام | مطالعات زبان و ادب فارسی در
شبه قاره (۳): قصاید مطهر | یادداشت های لغوی و ادبی (۸): درباره «ایش» و «ایش شاء الله» و «ایشالا»
| اشعار تازه یاب از شاعران دوره قاجار با استناد به نشریات آن عصر: مقاله نهم، اشعار نویافته از ابراهیم
پورداوود | مجموعه های ویراسته در نشر دانشگاهی: راهنمای جامع گونه ها | قطعه ای از تاریخ ترجمه
عربی به فارسی | آینه های شکسته (۱۴): «مُسَوِّمین» (آل عمران: ۱۲۵) در ترجمه های قرآن؛ رویکرد ریشه
شناختی در برابر داستان سرایی | طومار (۱۶): نردبان شکسته (۹): تحلیل انتقادی مصادر اسطوره حفظ
نقد و بررسی کتاب مجمع النوادر (کتابی از میراث داستانی شبه قاره) | درباره «نگاهی به واژگان لغت
فرس» | نقدی بر مقاله «امامت و ولایت در محقق ترجمه ای جدید از قرآن کریم» | نگاهی تحلیلی به
کتاب موسوعة المباحث الاصولية و ادلتها | بررسی انتقادی «سیدرضی لاریجانی و مکتب عرفانی تهران»
| کتابشناسی جامع آیت الله رضا استادی

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست آینه پژوهش: ♦ حسرت تمدنی و ایدئولوژی احیا در یک منظومه فارسی شبه قاره

Ayeneh-ye- Pazhooresh

Vol.37, No.3

Aug - Sep 2025

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

219

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

پرتال
دوماهنامه
آینه پژوهش

Jap.isca.ac.ir

درباره «نگاهی به واژگان لغت فرس»

پژوهشگر زبان و ادبیات | منوچهر فروزنده فرد

| ۲۶۱ - ۲۷۲ |

۲۶۱

آینه پژوهش | ۲۱۹

سال ۳۷ | شماره ۳

مرداد و شهریور ۱۴۰۵

چکیده: در این یادداشت، نکته‌هایی بر حاشیه مقاله استاد علی رواقی با عنوان «نگاهی به واژگان «لغت فرس» تصحیح استادان فتح‌الله مجتبابی و علی‌اشرف صادقی» نگاشته شده است که شامل اشاره به برخی پژوهش‌های پیشین - که مورد عنایت استاد رواقی نبوده - و نیز طرح گمانه‌هایی متفاوت با دیدگاه‌های ایشان است. صورت‌های زبانی مورد بحث عبارت‌اند از: پستا(ه) کردن، زشتی (به معنای «کینه، نفرت، دشمنی»)، جان‌بوز، خط (به جای «خد»)، پرواز (به معنای «حصار»)، کل‌پشت/کل و پشت، پخشیدن/پخشیدن، رسد، نیمه/هیجه، گوش (به معنای «ربا، بهره»).

کلیدواژه‌ها: لغت فرس، اسدی طوسی، فتح‌الله مجتبابی، علی‌اشرف صادقی، علی رواقی.

On "A Look at the Vocabulary of *Lughat-i Furs*"

Manouchehr Forouzandeh Fard

Abstract: This note offers several observations on Ali Ravaqi's article, "A Look at the Vocabulary of *Lughat-i Furs*, Edited by Fathollah Mojtabaei and Ali-Ashraf Sadeghi." These include references to several earlier studies that Ravaqi did not take into consideration, as well as alternative hypotheses regarding some of his interpretations. The linguistic forms discussed are: *pastā(b) kardan*; *zushī* in the sense of "grudge, hatred, or enmity"; *jān-būz*; *kbat* instead of *kbat*; *parwāz* in the sense of "enclosure"; *kal-pusht/kal-u pusht*; *pakbshtidan/pakbshtān*; *rasad*; *nīmab/bīmab*; and *gūsh* in the sense of "interest" or "usury."

Keywords: *Lughat-i Furs*, Asadi Tūsi, Fathollah Mojtabaei, Ali-Ashraf Sadeghi, Ali Ravaqi.

استاد رواقی در مقاله‌ای عالمانه که در شماره ۲۱۲ «آینه پژوهش» منتشر شده است (نک. رواقی، ۱۴۰۴) به نقد لغت فرس ویراسته استادان مجتبیایی و صادقی (اسدی، ۱۳۶۵) پرداخته‌اند و در تصحیح چند واژه از این فرهنگ کوشیده‌اند. نگارنده در این یادداشت ضمن ادای احترام به کوشش‌های مصححان گرامی و منتقد محترم، نکته‌هایی بر حاشیه مقاله استاد رواقی قلمی می‌کند.

۱. پستاکردن (ص ۳۰۷-۳۱۰): این شاهد از الملخص فی اللغة را نیز می‌توان افزود:

جَهَزْلَه: برگ و پستاه وی کرد (ابوالفتح حمد ابن احمد ابن حسین بادی (کافی)، ۱۳۹۷: ۷۷؛ نیز نک. قاسمی، ۱۳۹۴: ۳۱).

همچنین گفتنی است که در فرهنگ فارسی مدرسه سپهسالار (۱۳۸۰: ۲۲۹) پستاه به سپاه تصحیف شده است:

نوا پنج معنی دارد [...] دوم سپاه است.

استاد صادقی - مصحح کتاب - در پانویشت (همان جا [با تغییرهایی اندک در رسم خط و نشانه‌گذاری]) افزوده‌اند:

در لف پ [= لغت فرس، نسخه پنجاب] آمده: «یکی ساز است یعنی بستا، کار را و برگ را». در لف [= لغت فرس]، نسخه کتابخانه ملک، این معنی چنین است: «بستاه باشد یعنی برگ و ساز». در سروری نیز بستاه چنین معنی شده: «ساز سفر باشد مطلقاً». از سوی دیگر، لف س [= لغت فرس، نسخه نفیسی] و لف یص [= لغت فرس، نسخه کتابخانه ایاصوفیه] و صحاح و سروری و جهانگیری یکی از معانی نوا را «سپاه» نوشته‌اند و یک بیت از فردوسی شاهد آورده‌اند. به گفته استاد دانشمند آقای دکتر علی رواقی، در بحر الفوائد، پستاه به معنی «مرتب کردن و به ساز آوردن» به کار رفته است.

پستاه) کردن را بسنجید با پَساختن/passāxtan «آماده کردن، ساختن؛ جا دادن؛ امتحان کردن» در فارسی میانه و پارتی (نک. مکزی^۱، ۱۹۷۱: ذیل passāxtan (ترجمه فارسی: مکزی، ۱۳۷۳: ذیل همان)؛ فروشی، ۱۳۴۶: ذیل passāxtan؛ منصوری، ۱۳۸۴: ذیل passāxtan؛ همو، ۱۴۰۰: ذیل passāxtan؛ نوبرگ^۲،

1. MacKenzie

2. Nyberg

۱۹۷۴: ذیل passāxt؛ بویس^۱، ۱۹۷۷: ذیل ps'c- (ترجمه فارسی: بویس، ۱۳۸۶: ذیل همان؛ دورکین-مایسترارنست^۲، ۲۰۰۴: ذیل ps'c-؛ بهرامی، ۱۳۸۴: ۱۹۸ (ذیل psxt-) و ۲۱۴ (ذیل YTKYNt)؛ چونگ^۳، ۲۰۰۷: ۳۲۳)، پاساخت «آماده» و پسغده «آماده» در فارسی (نک. حسن دوست، ۱۳۸۳: ذیل پسغده؛ همو، ۱۳۹۳: ذیل پاساخت و پسغده) و پسا گرفتن کردن «مقدمه‌های کاری را فراهم کردن» در همدانی (نک. صادقی، ۱۳۷۰: ۱۳۴)، پسا «نوبت» و پستا «نوبت» در فارسی یهودی (نک. معتمدی، ۱۳۹۰: ۷۳). در باب احتمال وجود پساختن در یک فلهوی، نک. فروزنده فرد، ۱۴۰۲: ۵۶۲.

استاد رواقی به وجود پستا در برخی گویش‌های استان کرمان هم اشاره کرده‌اند (پیش از ایشان استاد قاسمی هم به کاربرد این واژه در کرمان توجه داشته‌اند؛ نک. قاسمی، ۱۳۹۴: ۳۱). برای شاهد‌های بیشتر از استان کرمان، نک. باغینی‌پور (۱۴۰۱: ۵ و ۱۲، ذیل پستا، آپستا، آپسا، سِر پسا، پیش پسا)^۴.

۲. زشتی «کینه، نفرت، دشمنی» (ص ۳۱۴): درباره این واژه نک. تفضلی، ۱۳۵۹: اقتداری، ۱۳۷۰؛ یاحقی، ۱۳۹۶: فروزنده فرد، ۱۴۰۴.

۳. جان‌بوز (ص ۳۱۵-۳۱۷): استاد رواقی ضبط لغت فرس مصحح استادان مجتبابی و صادقی را به صورت جان‌توز نقل کرده و سپس صورت جان‌بوز را درست دانسته‌اند. باید توجه داشت که اولاً ضبط واژه در لغت فرس به صورت جان‌بوز (بدون نقطه) است و ثانیاً مصححان در پانویشت افزوده‌اند: «چنین است در اصل و ظاهراً باید [جان]بوز خوانده شود» (اسدی، ۱۳۶۵: ۹۲)^۵. ظاهراً از آنجاکه پانویشت مربوط به این واژه به صفحه بعد رفته‌است، استاد رواقی به آن توجه نفرموده‌اند.

اما آنچه استاد رواقی در باب این واژه نوشته‌اند در سروده‌های رودکی مصحح ایشان (نک. رواقی، ۱۳۹۹: ۱۲۴-۱۲۷) نیز آمده و ارجاعی بدان جا بسنده می‌نمود (نیز نک. همو، ۱۴۰۳: ۳۵۳-۳۵۵). هم‌چنین در باب جان‌بوز در ویس و رامین نک. وامقی، ۱۳۷۳: ۷۷؛ حسن دوست، ۱۳۹۳: ذیل بُختن. درباره بختار/ بوختار/ بوختیار هم چنین نک. مزدپور، ۱۳۸۷: ۱۱۱.

1. Boyce

2. Durkin-Meisterernst

3. Cheung

۴. این هم گفتنی است که حضوری (۱۳۷۶: ۵۶۳) بستا(ه) را گونه‌ای از بسته می‌داند!

۵. البته بهتر بود ضبط جان‌بوز در متن می‌آمد، نه در پانویشت (نیز نک. حضوری، ۱۳۷۶: ۵۶۵؛ عیدگاه طریقه‌ای، ۱۳۹۹: ۱۵۰).

از دیگر واژه‌های مرتبط با بُختن در فارسی، پوزش/بوزش^۱ است (نک. مکنزی، ۱۹۶۸: ۲۵۳) (ترجمهٔ فارسی: مکنزی، ۱۴۰۴: ۱۹۵)؛ همو، ۱۹۷۱: ذیل bōzišn (ترجمهٔ فارسی: مکنزی، ۱۳۷۳: ذیل همان)؛ فروشی، ۱۳۴۶: ذیل bōčišn و bōžišn؛ مقرّبی، ۱۳۶۵: ۱۱۸۶؛ ابوالقاسمی، ۱۳۷۶: ۲۳۵؛ حسن‌دوست، ۱۳۸۳: ذیل پوزش؛ منصوری، ۱۳۸۴: ذیل bōzišn؛ مزدپور، ۱۳۹۰: ۶۵۳؛ حسن‌دوست، ۱۳۹۳: ذیل پوزش؛ قائم‌مقامی، ۱۳۹۴: ۴۸؛ صادقی، ۱۳۹۵: ۱۱؛ منصوری، ۱۳۹۶: ذیل bōxtan^۲). دربارهٔ تحوّل ب/ب/آغازی به پ/نک. صادقی، همان‌جا.

دربارهٔ سِبخت و بختیشوع از همین ریشه نک. حسن‌دوست، ۱۳۹۳: ذیل بُختن؛ اسم خاص سیبویه را نیز صورت تحبیبی سببخت (= سبخت) دانسته‌اند (نک. صادقی، ۱۳۸۷).

از مشتق‌های بُختن واژهٔ بُختگار bwxtg'r «رستگار» در فارسی یهودی را نیز می‌توان ذکر کرد:

یاری ده به ما و بختگار کن مرا به جادهٔ فضل تو (نک. بیگلرلو، ۱۴۰۴: الف: ۳۰۴؛ نیز نک. همو، ۱۴۰۴: ب: ۴۱۹).

۲۶۵

آینهٔ پژوهش | ۲۱۹
سال ۳۷ | شماره ۳
مرداد و شهریور ۱۴۰۵

۴. **خد < خط** (ص ۳۱۹): درست است که شاهد‌های دیگری از تبدیل ط/ب به د/وجود دارد (از جمله خراط < خراط (نک. آرزو، ۱۳۹۹: ۵۰)، قطیفه < قدیفه (نک. انوری، ۱۳۸۱: ذیل واژه‌ها)، باطیه < بادیه (برومند سعید، ۱۳۸۰: ۲۰۱)^۳، غطریف < غدریف/ غدرف (همان: ۲۱۱)، طلخک < دلقک [؟] (همان: ۲۰۵)) و شاهدهی هم که استاد درباب تبدیل غطریفی به غدریفی آورده‌اند تبدیل ط/ب به د/را نشان می‌دهد، اما عکس این تبدیل را - یعنی تبدیل د/ (خد) به ط/ (خط) که به نظر استاد در بیت عماره (تا برنهاد ...) دیده می‌شود - نگارنده جز در سبذ < سبط (برای نمونه نک. رضایی باغبیدی، ۱۳۸۷: ۱۲) - که در آن جا هم واج/ت در اصل واژه موجود بوده (نک. حسن‌دوست، ۱۳۹۳: ذیل سبذ) و بنابراین چندان محلّ اعتنا نیست - نیافت^۴.

۵. **پرواز** (ذیل قُلص/قُلوص، ص ۳۲۰-۳۲۱): ظاهراً پرواز گشته/تصحیف پرواز به معنای «حصار»

۱. برای صورت بوزش نک. اسدی، ۱۳۶۵: ۱۲۹.

۲. آنچه هُرن [Horn]، ۱۸۹۳: ذیل واژه؛ ترجمهٔ فارسی: هُرن، ۱۳۵۶: ذیل واژه؛ همو، ۱۳۹۴: ذیل واژه) و خالقی مطلق (۱۳۹۴: ۱۸۱) دربارهٔ این واژه گفته‌اند نادرست است.

۳. برای گمانه‌ای دربارهٔ ریشهٔ این واژه هم چنین نک. برومند سعید، ۱۳۷۷: ۲۴۳-۲۴۶.

۴. گفتنی است گاهی شاعران واژه‌های مختوم به د/و/ط/را با هم قافیه کرده‌اند (اگرچه اصطلاحاً عیب إکفا دارد)؛ برای نمونه: رو به جای آر اندر این کار احتیاط زان‌که من بر تو ندارم اعتماد

(نقل شده در شمس قیس، ۱۳۸۸: ۳۰۶). شمس قیس (همان‌جا) می‌گوید: «و جمع کرده‌اند میان طا و دال که در بیش‌تر زبان‌های عوام به هم نزدیک‌اند» (نیز نک. قزوینی، ۱۳۶۳: ۱۰/۲۶-۲۵؛ هم چنین نقل شده در شمس قیس، ۱۳۸۸: ۵۹۱).

است (عشق بر من همی کند پروار: عشق گرداگرد من حصار می‌سازد). درباره پروار نک. قائم مقامی، ۱۳۹۰: ۱۱۷-۱۲۱؛ همو، ۱۴۰۴: ۳۰۳-۳۰۶.^۱

۶. **کل پشت** (ص ۳۲۳): جزء کل را در این واژه از کیفیت/کیب - دانسته‌اند که به نظر آوایی توجیه‌پذیر نیست. آیا کل املای ناقص گل، گونه‌ای از گرد، نتواند بود؟ (تبدیل rd به l در زبان‌های ایرانی معمول است؛ برای نمونه‌ای مشابه نک. جهانشاهی افشار و فروزنده فرد، ۱۴۰۰ الف).^۲ اگر چنین باشد گل پشت در بیت سوزنی را شاید بتوان گونه‌ای از *گردپشت به معنای «گوژپشت» پنداشت. از سویی گل در برخی واژه‌ها به معنای «گردن» آمده است.^۳ بنابراین در بیت بوشکور گل و پشت چوگانت را شاید بتوان «گردن و پشت چوگانت» معنا کرد. این هر دو البته صرفاً گمان است. نگارنده اگرچه عجلتاً نمی‌تواند معنای دقیق کل/گل را در بیت‌های بوشکور و سوزنی تعیین کند، معتقد است معنای کل پشت را باید در چنین صورت‌هایی جست، نه در کیفیت.

۷. **پخشیدن/پخسیدن** (ص ۳۲۸-۳۲۹): درباره این واژه هم چنین نک. قاسمی، ۱۴۰۳: ۶۲.

۸. **رسد «سهم»** (ص ۳۳۰): در باب احتمال وجود واژه رسد «سهم» در فارسی یهودی نک. اوتاس^۴، ۱۹۶۹: ۳۱-۳۴؛ نیز نک. نقد لازار^۵، ۱۹۸۸: ۲۰۶، پانویشت (ترجمه فارسی، لازار، ۱۳۸۴: ۲۲۴-۲۲۵، پانویشت). این واژه در فارسی کرمانی هم رایج است (نک. باغینی پور، ۱۴۰۱: ۷۳).

۹. **نیمه/هیمه** (ص ۳۳۰): ضبط پیشنهادی استاد - که پیش‌تر در نقد لغت فرس تصحیح اقبال (رواقی، ۱۴۰۳: ۳۸۳) نیز آن را مطرح کرده‌اند - پیش‌تر در مقاله احمدوندی (۱۳۹۸) نیز مطرح شده است.^۶ درباره اشتقاق هیمه نک. ماهیار نوابی، ۱۳۴۶: ۱۳۰؛ حسن دوست، ۱۳۹۳: ذیل هیمه؛ فروزنده فرد، ۱۴۰۳.

۱۰. **گوش «ربا، بهره»** (ص ۳۳۰-۳۳۱): آن‌چه انگیزه اصلی نگارنده در نوشتن این مختصر شد

۱. با این همه نک. دبیرسیاقی، ۱۳۵۷.

۲. گل (ظاهراً گونه‌ای از گرد) در فارسی کرمانی به معناهای گوناگونی از جمله «پهلوی، میان؛ ساق؛ میج» به کار می‌رود (نک. باغینی پور، ۲۲۱: ۱۴۰؛ نیز سنج. گل میج / gal-e moč/ «دور میج» در گویش دهستان چهارگنبد کرمان (جهانشاهی افشار و فروزنده فرد، ۱۴۰۰ ب: ۱۱۰). گل و گل در گویش‌های دیگر هم معنایی مشابه دارند (نک. آذری، ۱۳۸۷: ۳۱۸ و ۳۱۹).

۳. جزء گل در واژه‌های گلاویز، گل‌گردن و گل‌وگوش در فارسی امروز و در واژه قدیمی گلانه (< *گل‌وانه) «گردن‌بند» دیده می‌شود (نک. قاسمی، ۱۳۹۴: ۳۷-۳۸).

4. Utas

5. Lazard

۶. راستی پور (۱۴۰۳) نیز پس از انتشار مقاله رواقی (۱۴۰۳) فضل تقدّم احمدوندی را یادآوری کرده است.

درواقع همین واژه است. به نظر نگارنده گوش به معنای «ربا، بهره» ربطی به بیش - چنان که استاد رواقی گمان برده‌اند - ندارد، بلکه از وَخش/waxš فارسی میانه به معنای «سود، بهره» است (نک. مکنزی، ۱۹۷۱: ذیل waxš (ترجمهٔ فارسی: مکنزی، ۱۳۷۳: ذیل همان)؛ فرووشی، ۱۳۴۶: ذیل vaxš؛ منصوری، ۱۴۰۰: ذیل waxš؛ در منبع اخیر به ریشهٔ واژه نیز پرداخته شده است)؛ بنابراین باید آن را aš/(v)gow خواند، نه guš^۱.

در اندرز انوشه‌روان آذرباد مهرسپندان (/مارسپندان) آمده است (جاماسپ آسانا^۲، ۱۹۱۳: ۶۰ [متن]؛ ترجمهٔ فارسی: جاماسپ آسانا، ۱۳۷۱: ۶۰ [متن]):

az wad-gōhr mard ud wad-tōhm mard abām mā stān ud mā dah čē waxš [i] garān abāy-
ēd dād-an.

«از بدگوهر مرد و بدتخم مرد وام مَستان و [به او وام] مَدِه، چه وَخش [= بهره، سود] گران باید [ت] دادن.»

واژهٔ فارسی میانهٔ وَخش به صورت وَش در ترکیب سود[و]ش به معنای «ربا» نیز دیده می‌شود:

الرّبا: سودوش یعنی فزون ستدن (ابوالفتح حمد ابن احمد ابن حسین بادی
(کافی)، ۱۳۹۷: ۱۱۱)۳.

هم چنین دربارهٔ گوش سرای نک. قاسمی، ۱۳۸۲: ۱۷-۱۸؛ حسن دوست، ۱۳۹۳: ذیل سرودن.

پس نوشت: قائم مقامی (۱۴۰۲) نیز گوش را از waxš فارسی میانه دانسته است.

۱. متأسفانه در ذیل فرهنگ‌های فارسی (رواقی، ۱۳۸۱) نیز به ریشهٔ گوش مورد بحث پرداخته نشده و ناقدان این کتاب نیز متذکر ریشهٔ واژه نشده‌اند.

2. Jamasp-Asana

۳. گفتنی است قاسمی (۱۳۹۴: ۳۶) و ش را در این صورت زبانی گونه‌ای از بیش دانسته است. از دوست دانشمندم جناب میلاد بیگلرلو بابت یادآوری واژهٔ سود[و]ش سپاس گزارم.

منبع‌ها

آذرلی، غلام‌رضا، ۱۳۸۷، فرهنگ واژگان گویش‌های ایران، تهران، هزار کرمان.

آرزو، سراج‌الدین علی ابن حسام‌الدین، ۱۳۹۹، مثمر، تصحیح محمد راستگو، تهران، میراث مکتوب.

ابوالفتح حمد ابن احمد ابن حسین بادی (کافی)، ۱۳۹۷، الملتخص فی اللغة، تصحیح غلام‌رضا دادخواه و عباس گودرزنی، تهران، محمود افشار با همکاری سخن.

ابوالقاسمی، محسن، ۱۳۷۶، راهنمای زبان‌های باستانی ایران، ج ۲ (دستور و واژه‌نامه)، تهران، سمت.

احمدوندی، محسن، ۱۳۹۸ [انتشار: ۱۳۹۹]، «تصحیح بیتی از طیان مرغزی»، گزارش میراث، دوره ۳، س ۴، ش ۲۱ (پیاپی: ۸۶-۸۷)، ص ۲۸-۳۰.

اسدی، احمد ابن علی، ۱۳۶۵، لغت فرس، تصحیح فتح‌الله مجتبیایی و علی اشرف صادقی، تهران، خوارزمی.

اقتداری، احمد، ۱۳۷۰، «نشانی دیگر از "سه لغت کهنه فارسی" [تکمله‌ای بر مقاله احمد تفضلی]»، یکی قطره باران: جشن‌نامه عباس زریاب خویی، به کوشش احمد تفضلی، تهران، بی‌نا، ص ۶۴۱-۶۴۴.

انوری، حسن [سرپرست]، ۱۳۸۱، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۸، تهران، سخن.

باغینی‌پور، مجید، ۱۴۰۱، فرهنگ لهجه کرمانی: زان سو و زین سو، کرمان، فرهنگ گل بهار.

برومند سعید، جواد، ۱۳۷۷، «غلط‌نویسیم» [تألیف ابوالحسن نجفی]، فصل‌نامه فرهنگ کرمان، س ۱، ش ۱، ص ۲۴۲-۲۵۲ [تجدید چاپ: برومند سعید، ۱۳۸۳، ریشه‌شناسی و اشتقاق در زبان فارسی، کرمان، دانشگاه باهنر، ص ۲۷۷-۲۸۵].

برومند سعید، جواد، ۱۳۸۰، دگرگونی‌های آوایی واژگان در زبان فارسی، ج ۲، کرمان، دانشگاه باهنر.

بویس، مری، ۱۳۸۶، فهرست واژگان ادبیات مانوی در متن‌های پارسی میانه و پارتی، ترجمه امید بهبهانی و ابوالحسن تهامی، تهران، بندهش.

بهرامی، عسکر، ۱۳۸۴، «واژه‌نامه [ی پارتی]»، راهنمای زبان پارتی (پهلوی اشکانی)، حسن رضایی باغ‌بیدی، تهران، ققنوس، ص ۱۶۵-۲۱۴.

بیگدلو، میلاد، ۱۴۰۴، الف، «پیوست "نویافته‌های فارسی یهودی متقدم": ترجمه "زبور" باز یافته از زفره»، فارسی یهودی متقدم: گزیده مقالات زبانی و لغوی، گردآوری، تألیف و ترجمه میلاد بیگدلو، تهران، محمود افشار با همکاری سخن، ص ۲۹۷-۳۱۲.

بیگدلو، میلاد، ۱۴۰۴، ب، «واژه‌نامه فارسی یهودی کهن»، فارسی یهودی متقدم: گزیده مقالات زبانی و لغوی، گردآوری، تألیف و ترجمه میلاد بیگدلو، تهران، محمود افشار با همکاری سخن، ص ۴۱۵-۴۲۵.

تفضلی، احمد، ۱۳۵۹، «درباره سه لغت کهنه فارسی»، فرخنده پیام: یادگارنامه غلام‌حسین یوسفی، مشهد، دانشگاه مشهد، ص ۵۳۲-۵۳۵ [تجدید چاپ: تفضلی، احمد، ۱۳۹۸، مقالات احمد تفضلی، گردآورده ژاله آموزگار، تهران، توس، ص ۲۰۷-۲۰۹].

جاماسپ‌آسانا، جاماسپ جی دستور منوچهرجی، ۱۳۷۱، متون پهلوی، ترجمه و آوانوشت از سعید عربیان، تهران، کتاب‌خانه ملی ایران [چاپ دوم: متن‌های پهلوی، تهران، سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۲؛ چاپ سوم: متن‌های پهلوی، تهران، علمی، ۱۳۹۱].

جهانشاهی افشار، علی و منوچهر فروزنده فرد، ۱۴۰۰ الف، «نگاهی تازه به واژه "گلگشت"»، آینه میراث، س ۱۹، ش ۲ (پیاپی: ۶۹)، ص ۱۷۳-۱۹۱.

جهانشاهی افشار، علی و منوچهر فروزنده فرد، ۱۴۰۰ ب، «واژه‌ها و اصطلاحات دام‌پروری در گویش دهستان چهارگنبد کرمان»، زبان‌ها و گویش‌های ایرانی (ویژه‌نامه فرهنگستان)، ش ۱۳، ص ۱۰۵-۱۱۹.

حسن دوست، محمد، ۱۳۸۳، فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی، ج ۱ (آ-ت)، زیر نظر بهمن سرکاراتی، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

حسن دوست، محمد، ۱۳۹۳، فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی، ۵ ج، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. حصوری، علی، ۱۳۷۶، «ملاحظات در "لغت فرس" [تصحیح فتح‌الله مجتبابی و علی‌اشرف صادقی]»، یاد بهار: یادنامه مهرداد بهار، به کوشش علی محمد حق‌شناس، مهشید میرفخرایی و کتایون مزدپور، تهران: آگاه، ص ۵۶۱-۵۷۳.

خالقی مطلق، جلال [مصحح و گزارنده]، ۱۳۹۳، داستان رستم و سهراب، به کوشش محمد افشین وفایی و پژمان فیروزبخش، تهران: سخن.

دیرسیاقی، محمد، ۱۳۵۷، «پرواز/ "پرواز"»، شاهنامه‌شناسی (۱): مجموعه‌گفتارهای نخستین مجمع علمی بحث درباره شاهنامه، با مقدمه محمدامین ریاحی، تهران: بنیاد شاهنامه فردوسی، ص ۱۵۲-۱۶۴. راستی‌پور، مسعود، ۱۴۰۳، «نیمه/ "نیمه"»، کانال تلگرامی قلم‌انداز، فرستۀ <https://t.me/QalamAndaz/81>.

رضایی باغبیدی، حسن، ۱۳۸۷، «ویژگی‌های زبان‌شناختی دیاتسارون فارسی، متنی از سده هفتم هجری»، آینه میراث، دوره جدید، س ۶، ش ۳ (پیاپی: ۴۲)، ص ۷-۲۳.

رواقی، علی، ۱۳۸۱، ذیل فرهنگ‌های فارسی، با همکاری مریم میرشمسی، تهران: هرمس.

رواقی، علی، ۱۳۹۹، سروده‌های رودکی، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.

رواقی، علی، ۱۴۰۳، «نگاهی به واژگان "لغت فرس" چاپ عباس اقبال»، آینه پژوهش، س ۳۵، ش ۳ (پیاپی: ۲۰۷)، ص ۳۲۹-۳۹۶.

رواقی، علی، ۱۴۰۴، «نگاهی به واژگان "لغت فرس" تصحیح فتح‌الله مجتبابی و علی‌اشرف صادقی»، آینه پژوهش، س ۳۶، ش ۲ (پیاپی: ۲۱۲)، ص ۳۰۵-۳۳۶.

شمس قیس، محمد ابن قیس، ۱۳۸۸، المعجم فی معاییر اشعار العجم، تصحیح محمد قزوینی، تصحیح مجدد محمدتقی مدرّس رضوی، تصحیح مجدّد سیروس شمیسا، تهران: علم.

صادقی، علی‌اشرف، ۱۳۷۰، «واژه‌نامه همدانی» [تألیف هادی گزوسین]، مجله زبان‌شناسی، س ۸، ش ۲-۱ (پیاپی: ۱۶-۱۵)، ص ۱۲۲-۱۳۷ [تجدید چاپ: صادقی، علی‌اشرف، ۱۳۷۹ [فیپا: ۱۳۸۰]، نگاهی به گویش‌نامه‌های ایرانی: مجموعه‌ای از نقدها و بررسی‌ها، تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی با همکاری مرکز نشر دانشگاهی، ص ۹۵-۱۱۴؛ صادقی، علی‌اشرف، ۱۴۰۲، بررسی گویش‌های ایرانی: نگاهی به گویش‌نامه‌ها و یادداشت‌هایی درباره چند گویش، ویراست ۲، تهران: کتاب بهار، ص ۶۹-۸۴].

صادقی، علی‌اشرف، ۱۳۸۷، «درباره وجه اشتقاق کلمه «سیبویه»، آفتابی در میان سایه‌ای (جشن‌نامه بهمن سرکاراتی)، به کوشش علی‌رضا مظفری و سجاد آیدنلو، تهران، قطره، ص ۳۵۳-۳۶۴.

صادقی، علی‌اشرف، ۱۳۹۵ [انتشار: ۱۳۹۶]، «تغییر صامت‌های واک‌دار آغازی به بی‌واک در زبان فارسی»، زبان و کتیبه، س ۱، ش ۱، ص ۹-۱۳.

عیدگاه طریقه‌ای، وحید، ۱۳۹۹، «چند اشکال در «لغت فرس» [تصحیح فتح‌الله مجتبیایی و علی‌اشرف صادقی]»، فرهنگ‌نویسی (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)، ش ۱۶، ص ۱۴۹-۱۵۵.

فروزنده‌فرد، منوچهر، ۱۴۰۲، «درباره فلهوی‌های مجموعه ۳۴۲۳ پاریس»، راوی روزگاران: مقالاتی درباره و اهدا به محمدجواد مشکور، به کوشش سعید میرمحمدصادق، تهران، سنگلج، ص ۵۵۷-۵۷۲.

فروزنده‌فرد، منوچهر، ۱۴۰۳، «زبان‌پژوهی (۱۰): ۶۰. «خدم» / «ختم» (واژه‌ای در فارسی کرمانی)»، فصل‌نامه قلم (کرمانشاه)، ش ۲۹، ص ۴۴.

فروزنده‌فرد، منوچهر، ۱۴۰۴، «تصحیح قیاسی قطعه‌ای از کسای میروزی»، فصل‌نامه قلم (کرمانشاه)، ش ۳۲، ص ۳۳-۳۶.

فروزی [در اصل: فره‌وشی]، بهرام، ۱۳۴۶، فرهنگ زبان پهلوی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران [چاپ دوم به بعد: دانشگاه تهران].

قاسمی، مسعود، ۱۳۸۲، «پیرامون چند واژه»، نامه پژوهشگاه [فرهنگ فارسی - تاجیکی]، س ۳، ش ۵، ص ۵-۲۰.

قاسمی، مسعود، ۱۳۹۴، «یادداشتی بر چاپ نسخه برگردان فرهنگ «الملخص فی اللغة» [به کوشش محمود جعفری دهقی]»، ضمیمه شماره ۸ گزارش میراث، تهران، میراث مکتوب.

قاسمی، مسعود، ۱۴۰۳، «ویرایشی سزاوار از «دیوان قطران» [درباره تصحیح محمود عابدی و مسعود جعفری با همکاری تهمینه عطایی و شهره معرفت]»، آینه میراث، دوره ۳، س ۱، ش ۱-۲ (پیاپی: ۷۴-۷۵)، ص ۵۹-۶۸.

قائم‌مقامی، احمدرضا، ۱۳۹۰، «رَبِضُ» را در فارسی چه می‌گفته‌اند؟، فرهنگ‌نویسی (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)، ش ۴، ص ۱۱۴-۱۳۲.

قائم‌مقامی، احمدرضا، ۱۳۹۴، «ریشه‌شناسی و زبان فارسی (مقدمات)»، فرهنگ‌نویسی (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)، ش ۹، ص ۳۷-۶۴.

قائم‌مقامی، احمدرضا، ۱۴۰۲، «درباره جلد سوم از چاپ جدید «قرآن قدس»، کانال تلگرامی یادداشت‌های احمدرضا قائم‌مقامی، فرستۀ <https://t.me/YaddashtQaemmaqami/469>

قائم‌مقامی، احمدرضا، ۱۴۰۴، «یادداشت‌های «شاهنامه» (۸)»، آینه پژوهش، س ۳۶، ش ۳ (پیاپی: ۲۱۳)، ص ۳۰۱-۳۱۲.

قزوینی، محمد، ۱۳۶۳، یادداشت‌های قزوینی، به کوشش ایرج افشار، ۱۰ ج، چ ۳، تهران، علمی.

لازار، ژیلبر، ۱۳۸۴، «نکته‌هایی درباره قطعه فارسی یهودی‌دندان‌اواییق»، شکل‌گیری زبان فارسی، ترجمه مهستی بحرینی، تهران، هرمس، ص ۲۲۳-۲۳۰.

ماهیار نوابی، یحیی [مترجم]، ۱۳۴۶، منظومهٔ درخت آسوریگ، تهران، بنیاد فرهنگ ایران [چاپ دوم به بعد: تهران، فروهر].

مزدایور، کتابیون، ۱۳۸۷، «خرده‌اوستا» در نگارش‌های نوین، جرعه بر خاک: یادنامهٔ یحیی ماهیار نوابی، به کوشش محمود جعفری دهقی، تهران، مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، ص ۹۹-۱۱۴.

مزدایور، کتابیون، ۱۳۹۰، واژه و معنای آن از فارسی میانه تا فارسی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

معمدی، منصور، ۱۳۹۰، «واژه‌های نادر و ویژگی‌های دستوری یک متن فارسی یهودی»، نامهٔ فرهنگستان، س ۱۲، ش ۳ (پیاپی: ۴۷)، ص ۶۶-۹۲.

مقزبی، مصطفی، ۱۳۶۵، «دربارهٔ فعل‌های فارسی»، ناموارهٔ محمود افشار، ج ۲، به کوشش ایرج افشار با همکاری کریم اصفهانیان، تهران، موقوفات محمود افشار، ص ۱۱۶۲-۱۱۸۷ [تجدیدچاپ: مقزبی، مصطفی، ۱۳۷۵، هژده گفتار، تهران، توس، ص ۷۱-۸۹].

مکنزی، دیوید نیل، ۱۳۷۳، فرهنگ کوچک زبان پهلوی، ترجمهٔ مهشید میرفرخایی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مکنزی، دیوید نیل، ۱۴۰۴، «مناظره‌ای به زبان فارسی یهودی متقدم»، فارسی یهودی متقدم: گزیدهٔ مقالات زبانی و لغوی، گردآوری، تألیف و ترجمهٔ میلاد بیگدلو، تهران، محمود افشار با همکاری سخن، ص ۱۸۷-۲۱۸.

منصوری، یدالله، ۱۳۸۴، بررسی ریشه‌شناختی فعل‌های زبان پهلوی (فارسی میانهٔ زردشتی)، تهران، فرهنگستان زبان و ادب فارسی [چاپ دوم: منصوری، یدالله، ۱۳۹۴، فرهنگ ریشه‌شناختی افعال فارسی میانه (زبان پهلوی)، تهران، آوای خاور].

منصوری، یدالله، ۱۳۹۶، فرهنگ زبان پهلوی (پهلوی - فارسی - انگلیسی)، ج ۲ (G-B)، تهران، دانشگاه بهشتی.

منصوری، یدالله، ۱۴۰۰، فرهنگ زبان پهلوی (پهلوی - فارسی - انگلیسی)، ج ۴ (T-O) و ج ۵ (Z-U)، تهران، دانشگاه بهشتی.

وامقی، ایرج، ۱۳۷۳، «عیسی مسیح در نوشته‌های مانوی»، آشنا، س ۳، ش ۱۹، ص ۷۶-۸۰ [تجدیدچاپ: وامقی، ایرج، ۱۳۷۸، نوشته‌های مانوی و مانویان، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، ص ۲۱۳-۲۲۵].

هرن، پاول، ۱۳۵۶، اساس اشتقاق فارسی، ج ۱ (آ-خ)، ترجمهٔ جلال خالقی مطلق، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.

هرن، پاول، ۱۳۹۴ [فیپا: ۱۳۹۳]، فرهنگ ریشه‌شناسی فارسی، همراه با نقد هاینریش هوبشمان، ترجمهٔ همراه با گواه‌های فارسی و پهلوی از جلال خالقی مطلق، اصفهان، مهرافروز.

یاحقی، محمدجعفر، ۱۳۹۶، «مویی دیگر به ریسمان تصحیح ابیاتی از «شاهنامه»»، ارج خرد: جشن‌نامهٔ جلال خالقی مطلق، به کوشش فرهاد اصلانی و معصومه پورتنقی، تهران، مروارید، ص ۵۶۱-۵۷۲.

Boyce, M., 1977, *A Word-list of Manichaean Middle Persian and Parthian* (=Acta Iranica 9a), Téhéran-Liège, Bibliothèque Pahlavi and Leiden, Brill.

- Cheung, J., 2007, *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*, Leiden, Brill.
- Durkin-Meisterernst, D., 2004, *Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian*, Turnhout, Brepols.
- Horn, P., 1893, *Grundriss der Neupersischen Etymologie*, Strassburg, Karl J. Trübner.
- Jamasp-Asana, J. M. (ed.), 1913, *Pahlavi Texts*, Bombay, Fort.
- Lazard, G., 1988, "Remarques sur le fragment judéo-persan de Dandān-Uiliq," *A Green Leaf: Papers in Honour of Jes P. Asmussen*, J. Duchesne-Guillemin et. al. (eds.), Leiden, Brill, pp. 205-209 [= Lazard, G., 1995, *La formation de la langue persane*, Paris, Peeters, pp. 157-162].
- MacKenzie, D. N., 1968, "An Early Jewish-Persian Argument," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Vol. 31, No. 2, pp. 249-269 [= MacKenzie, D. N., 1999, *Iranica Diversa*, C. G. Cereti and L. Paul (eds.), Roma, Instituto italiano per l'Africa e l'Oriente, Vol. 2, pp. 315-346].
- MacKenzie, D. N., 1971, *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford, Oxford University Press.
- Nyberg, H. S., 1974, *A Manual of Pahlavi*, Vol. II, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Utas, B., 1969, "The Jewish-Persian Fragment from Dandān-Uiliq," *Orientalia Suecana*, No. 17, pp. 123-136.